

Julia Kristeva: Le texte du roman. Approche sémiologique d'une structure discursive transformationnelle. The Hague—Paris, 1970. Mouton, 209.

Franciaországban a legutóbbi tíz év alatt számos munka jelent meg a *narratológia* köréből. Greimas, Todorov, Genette, Ricardou és Claude Bremond mellett a *Poétique* és a *Littérature* című folyóirat több szerzője is foglalkozott az elbeszélő műnem szintaxisával, oly módon, hogy nyelvészeti eljárásokat jeltudományi vagy költészettani módszerre alakított át. Kristeva doktori értekezése — melyet 1966–67-ben, Lucien Goldmann irányításával készített — ezek sorába illeszkedik.

Közel egy évtized távlatából főként abban láthatjuk e könyv önállóságát, hogy szerzője — hasonló témáról érkező kortársai többségével ellentétben — kísérletet tesz *epika és regény* megkülönböztetésére. Nemcsak az orosz formalistáknak az epikáról tett megállapításait használja fel, hanem Lukács regényelméletét is, melynek alapján a regény elkülöníthető más epikus műfajoktól. Megközelítése ezáltal történeti lesz, szemben például Greimaséval, aki *Sémantique structurale* (Paris, 1966.) című korábbi művében Proppnak a varázsmese és Lévi-Straussnak a mítosz elemzésében használt módszerét úgy alkalmazta a regényre, hogy nem tett különbséget elbeszélő műfajok között.

Kristeva Henry James és Lukács hasonló értelmű állítását fogadja el kiindulópontnak, mely szerint a regényben — az eposz teljes folytonosságával szemben — a megszakítottság is érvényesül. A szerző úgy fordítja le ezt az állítást a jeltudományi szaknyelvére, hogy a regény akkor jelenik meg az emberiség történetében, mikor a társadalom eltávolodik a szimbolikus jelrendszertől. Kristeva Peirce szimbólumértelmezését idézi fel: a jelkép nem hasonlít az általa jelöltre. Az olvasót némiképp megza-

varja, hogy ezen a ponton nem elég világos a gondolatmenet, pontatlan a fogalmazás. Kristeva ugyanis lényegében nem Peirce elméletét hasznosítja, nem háromféle jel: szimbólum, index és ikon között tesz különbséget, hanem *szimbólum és jel* ellentétéről ír, mely szembeállítást Hegelre és Saussure-re vezet vissza. (Hozzátehetjük: e megkülönböztetés rokonértelmű a jel- és dologközpontú kultúra fogalmával, melyet Lotman — hasonlóan vázlatos tanulmányban — körvonalazott.) A Peirce-re tett utalás egyrészt nem látszik teljesen indokoltnak, másrészt felkelti a gyanút az olvasóban: vajon a szimbólum és a jel viszonya kellőképpen megindokolt-e Kristeva értekezésében. A szimbólum univerzáliára, a jel tárgyiasult, testet öltött univerzáliára utal; két szimbólum statikus, két jel dinamikus szembeállítást tételez fel, a szimbólumok tehát teljesen kizárják egymást, a jelek viszont nem, a szimbólum mindig egyértelmű, a jeltől nem idegen a kétértelműség; a szimbólumok rendszere zárt, a jeleké nyitott. Mivel az eposziró elsődlegesen a szimbólum nyelvét beszéli, műfaja térbeli, a regényíró viszont a jelek nyelvén ír, műfaja időbeli. A könyv szerzője e következtetéseket inkább érdekesen felvillantja, mintsem alaposan kidolgozza. Lehetséges, hogy mindegyikük igazolható, de jelenlegi formájukban inkább meglátásoknak, mintsem átgondolt tételeknek látszanak. Valószínű, hogy a mítosz, a népmese, a chanson de geste és az eposz jelképekből tevődik össze, bár nyitva marad a kérdés: miben térnek el egymástól; az is igaz, hogy a menipposzi szatíra bizonyos értelemben előzménye a regénynek; s aligha vitatható, hogy a regény a polgársággal együtt jelent meg. Eredeti megfigyelésként könyvelhetjük el azt a feltevést, mely szerint a szimbólum bírálata a nominalisták végezték el, az ellenben már kissé túlzott egyszerűsítésként hat, hogy a gótika idején a művész alkotni, a reneszánsz idején utánozni akart.

* Folyóiratunk cikkeiről az American Bibliographical Center Historical Abstracts: c. kiadványában bibliográfiai nyilvántartást készít.

Sok tétel és hézagos bizonyítás jellemzi Kristeva munkáját; az olvasó néha azt gondolhatja, egy hosszabb mű kivonatát tartja a kezében. A foghíjas érvelés következtében a történelem már-már önmagukban zárt szakaszok egymásutánjává lesz, teljesen eltűnik a folyamatosság. A műfajok hirtelen keletkeznek és hosszú ideig állandóság jellemzi őket. Az elméleti következtetések alapjául szolgáló szöveg: Antoine de La Sale (1335–36 k.—1460 k.) *Jean de Saintré* című, 1456-ban írt műve már kész formában testesíti meg a regényt, holott feltehetően az első könyv e műfajban. A történetiség túlzottan elvont értelmezése a szellem-történethez, a bővebb és árnyaltabb kifejtés hiánya, a jelzészzerű tárgyalásmód, a hirtelen általánosítás, a kijelentő hangnem olykor ahhoz az impresszionista esszéhez közelíti Kristeva munkáját, melynek elutasítása az ő legfőbb célkitűzései közé tartozik.

Értekezése elemző részét a szerző úgy vezeti be, hogy Harris és Chomsky transzformációs szintaxisára hivatkozik. E célkitűzéshez képest a vártnál kevesebbet használ fel a generatív nyelvtanból, s többet a költészettani szakirodalomból. Bevezetésük előtt nem mindig határozza meg elég világosan a fogalmakat. Veszeloovszkij mese-kutatásának ismertetése után például ezt írja: „V. J. Propp, hasonló módszert követve, a varázsmesékben lehetséges motívumok teljes jegyzékét akarta elkészíteni (a motívumot »funkciónak« nevezve)” (70.). Propp könyvének I., tudománytörténeti fejezetében Veszeloovszkijjal vitatkozik, s azt állítja, hogy „a motívum nem egytagú egység, hanem további részekre bontható” (*A mese morfológiája*. Bp., 1975. 27.), és a motívum helyett a funkció szerinti elemzést véli helyesnek: „Funkción a szereplők cselekedeteit értjük a cselekményen belüli jelentése szempontjából” (uo. 37.). Kristeva pontatlanul utal Propp felfogására, holott megfelelő hivatkozással saját könyvének a befogadását is könnyíthette volna. Greimastól ugyanis anélkül veszi át a szereplő-osztály (actant) fogalmát, hogy leszögeznék: Greimas Propp nyomán aszerint különbözteti meg a szereplők csoportjait, hogy elsődlegesen melyik funkciót látják el. Kristeva tehát Propp könyvére tett félreérthetetlen utalással könnyen egyértelműsíthette volna, mit is ért a szereplők egy-egy osztályán. Ezek az osztályok annak a rendszernek képezik részét, mely Kristeva művében a *regény szintaxisa* elnevezést viseli. Nemcsak a hősök sorolhatók be a szereplők osztályaiba, hanem a „meta-alany” szerepét betöltő író is. Sőt, a regényt éppen ez utóbbi különbözteti meg az eposztól, a népmesétől, a chanson de geste-től. E szimbolikus műfajok egyetlen beszélőt tételeznek

fel, a regény viszont különféle alanyok megnyilatkozásait tartalmazza. A szereplő-osztályok mellett négy összetevője van a regény szintaxisának: az alanyok mellérendelői (adjoncteurs), melyek minősítők és előre vagy vissza utaló állítmányok lehetnek; a térbeli, időbeli és modális minősítőként vagy állítmányokként viselkedő azonosítók; a lélektani, szociológiai és erkölcsi igazolás szerepét ellátó összekapcsolók; végül a szövegközöttség. Az így vázolt szintaxis e legutóbbi tényező révén válik történeti fogalommá. Kristeva a regény megszerkesztődését átalakulásként, különböző szövegek párbeszédéként szemléli. A szöveg mindig szövegközötti is; a szövegközöttség (mi így mondanók: a külső idézés, a szövegek egymásra játszata, kölcsönhatása) is szervező erő. Benne is érvényesül idő és tér, akár a többi négy összetevőben. A regény idejével már sokan foglalkoztak, elődeihez képest Kristeva nem sok újat mond: egyszerűen megállapítja, hogy a mítoszról hiányzik az elbeszélésnek és a történetnek a regényre jellemző kettőssége. A térről viszont még keveset írtak, s Kristeva itt kezdeményező szerepet vállal. Először is különbséget tesz földrajzi tér és az írás tere között. Célszerűbb lett volna a jelentős és a jelentő terét ismertetni. Annyi azonban kétségtelen, hogy eredetinek és találónak vehetjük azt a tételt, mely szerint a szimbolikus földrajzi tér részei el vannak különítve egymástól, a regénybeli földrajzi tér részei viszont nem; a regény földrajzi terében ugyanaz áll szemben a mással, s az állítmányok jórészt a térbeli másra, újra vonatkoznak. A szöveg terében a regényíró az ábrázolt teret vonalserűséggel alakítja — csak a karneválban van mód e csökevényesítés mellőzésére. A szöveg tere önmagában is kettősséget áruel: egyrészt fonetikai tér, másrészt az írás tere; és igen valószínű, hogy a regény létrejöttének előfeltétele volt az írásnak a hellénisztikus korban megkezdődött és a keresztény középkorban tovább fokozódott nagyrabesülése.

Alkalmazható-e Kristeva szintaktikai módszere az újabb regények elemzésére? A szerző szerint nem, mert Mallarmé, Lautréamont, Rousset óta olyan alapvető változás állt be az irodalomban, mint a középkor végén. Az újabb művek egy része nem ábrázol, hanem „saját létrejövételének a megnyilvánulása” (65.), s ezeket az önfejlesztő szövegeket nem lehet visszavezetni szintaktikai modellre, nem határozható meg a jelentésük, nem tudjuk eldönteni, milyen eszmei hatás érvényesül bennük. Az álom nyelvének Joyce-tól és a szürrealistáktól származó megalkotásai vagy a francia „új regények” a számtanban ismert eldönthetetlen elméletekhez hasonlítanak. Csakhogy

feltolul a kérdés: vajon amiről Kristeva úgy ír, mint jelképeket, jeleket tartalmazó és önmagát fejlesztő szövegről, az nem tekinthető-e bizonyos mértékig az olvasás három módjának. Nem hisszük, hogy van teljesen öntevékeny szöveg. Másrészt viszont azt állítanók, hogy az öntevékeny jelleg Malarmé és Lautréamont előtti szerzők műveiben is megfigyelhető. Maga Kristeva is elismeri, hogy „minden regény, többé-kevésbé kimondottan, polifonikus (poligrafikus)” (176.). Bahtyint is azért idézi, mert a szovjet irodalmár Rabelais, Swift és Dosztojevszkij műveiben is kimutatta a többszólamúságot, tehát azt, hogy a közvetlen nyelvi megnyilatkozás (az író beszéde) nemcsak a tárgyias nyelvi megnyilatkozással (a szereplő beszédével), hanem kettős értékű részekkel is keveredik, amelyek esetében a beszélő kiléte nem dönthető el egyértelműen. Ez a harmadik tényező elsősorban a karnevál és a menippozsi satírárt jellemzi, a regényben csak tendenciaként érvényesülhet. Ahogyan igaza van Kristevának, amidőn a regényt a jelképes jelrendszer, az eposz és az önteremtő jelrendszer, a karnevál között helyezi el. Tolsztoj nyilvánvalóan az első, Dosztojevszkij a második jelrendszerhez közelített. Kristeva végkövetkeztetésével mégsem értünk egyet: szerintünk a regényben mindig több jelrendszer keveredik és soha egyik sem jut kizárólagos érvényre. A *Le texte du roman* szerzője nem túl-, hanem lebecsüli a jelentő viszonylagos függetlenségét, amikor a legutóbbi száz év bizonyos — általa egyedül korszerűnek tartott — műveire és a korábbi évszázadok néhány kivételes alkotására próbálja korlátozni az érvényét.

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY

Alexandra Indrieș: Corola de minuni a lumii. Interpretarea stilistică a sistemului poetic al lui Lucian Blaga. h. n. [Timișoara], 1975. Editura Facla, 246.

Ahogy az alcím is jelzi, a könyv tárgya Lucian Blaga strukturálisan felfogott költői nyelvének, a „költői rendszer”-nek a stilisztikai vizsgálata. Nem az egész rendszert elemzi, hanem csak azokat a nyelvi jelenségeket, amelyek az egészre a leginkább jellemzők. A módszeres megközelítések két-félék. Ennek megfelelően a könyv is két részre tagolódik.

Az első részben a szerző Blaga elsődlegesen intellektuális és csak másodlagosan imaginatív világképét jellemzi. A hagyományos és általánosan használt „költői világkép” műszó helyett azonban érdekes érveléssel a szerinte megfelelőbb „nooszférát” használja, mivel úgy véli, hogy a költő megnyilatkozásaiban nem tudja megvalósítani a világ

teljes utáztatát. A nooszféra viszont a maga „ész + szféra” jelentésével jobban érzékelteti azt, hogy a vizsgálat tárgya a jel különböző szintjeinek a foglalatja, és hogy ez a szféra a valóságnak olyan szemantikai „területe”, amelyből a költői fikció csak töredékeket, globális vagy felvillanó képeket tud bemutatni. Éppen ezért Indrieș a vizsgálat kiindulópontjának a költői szókinés jelentésmezőit tette meg, és ezeket aszerint különítette el, hogy szimbólumok (egy jelölő több jelentéssel) vagy pedig motívumok (egy jelentés több jelölővel). Mindebből a szerző tüzetesen csak a névszói szimbólumok szemantikai mezőit elemzi. Összesen hetet: 1. világozás, 2. test és vér, 3. szem, szemhéz, tükör, 4. idő, malom, dolog, 5. vízi jelenségek, homok, kék, arany, 6. tűz, hamu, álm, halál, 7. jel, rúna, méh.

Indrieș ezt a szövegösszefüggésbeli, konnotációs jelenségekre alapító leírást könyve második részében egy más természetű vizsgálattal, globális jellegű szövegelemzéssel egészíti ki. Itt épp azt a folyamatot kutatja, ahogyan a konnotációk kialakulnak. Ehhez a vizsgálathoz a keret a szöveg, a költői „jelzés”. És mint ahogy Indrieș a szókinészet sem csak eredményként, hanem alakulási folyamatként fogja fel, ehhez hasonlóan a szöveget is a maga dinamikus szerveződésében szemléli. A szövegszerződés lényegét (amit metaforikusan „kezelés”-nek nevez) abban látja, hogy a különböző szintű alkotóelemek egy bizonyos költői funkció betöltése érdekében elrendeződnek. Indrieș szerint a legfőbb szövegszervezési elv az ellentét.

Kommunikációelméleti alapon fontos szövegalkotó tényezőként tárgyalja a csatornát. Az idetartozó esetek közül a leg-részletesebben a tipográfiai jelenségekkel foglalkozik: a verssorok szimmetriájával, a nyomtatott lap fehér és fekete színű részeinek arányával, elhelyezésével, valamint a verssorok belső grafikai szerkezetével, a címek szerepével és jellegével.

A szerző nem törekedett teljességre. Amit célul tűzött ki, azt lényegében meg is valósította: új módszerekkel új sajátosságokat, eddig még nem ismert összefüggéseket fedett fel Blaga stílusából.

SZABÓ ZOLTÁN
KOLOZSVÁR

Semiotica folclorului. Abordare lingvistico-matematică. Sub redacția prof. Solomon Marcus. București, 1975. Editura Academiei Republicii Socialiste România, 268.

A tanulmánykötet tartalma a folklóralkotások szemiotikai vizsgálata nyelvészeti és matematikai módszerek segítségével. A szerkesztő Solomon Marcus szerint a szemiotikai vizsgálat azért jogosult, mert a fol-